

НАТАЛІЯ ГАЄВСЬКА

*викладач-методист коледжу
Київського університету імені Бориса Грінченка*

ЯК ПАРОСТЬ ВИНОГРАДНОЇ ЛОЗИ, ПЛЕКАЙТЕ МОВУ

Конспект відкритого заняття з української мови у педагогічному коледжі

Тема. СИНТАКСИЧНИЙ АНАЛІЗ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ.

Мета: закріпити, систематизувати знання учнів з теми «Синтаксис словосполучення», формувати навички повного синтаксичного аналізу словосполучень: визначення їхнього типу за будовою, морфологічним вираженням головного слова, ступенем синтаксичного поєднання компонентів, синтаксичними відношеннями між головним та залежним словом та тип підрядного зв'язку між словами в словосполученні; удосконалювати культуру мовлення студентів, дбати про дотримання ними норм літературного мовлення, формувати у них комунікативні вміння.

Викликати інтерес до вдосконалення власного мовлення, готувати їх до професійної діяльності.

Тип уроку: практичне заняття.

Обладнання: схеми-опори, картки із завданнями до теми, виставка літератури з теми, інтерактивна дошка.

ХІД УРОКУ:

□ **Мотивація навчальної діяльності.** Повідомлення теми та мети заняття. Формування позитивної установки.

Слово викладача. Розпочнемо заняття віршем відомого поета, мовознавця М. Т. Рильського «Мова».

*Як парость виноградної лози,
плекайте мову. Пильно й ненастанно
політь бур'ян. Чистіша від сльози
вона хай буде. Вірно і слухняно
нехай вона щоразу служить вам,
хоч і живе своїм живим життям.*

*Прислухайтесь, як океан співає –
народ говорить. І любов, і гнів
у тому гомоні морським. Немає
мудріших, ніж народ, учителів;
у нього кожне слово – це перлина,
це праця, це натхнення, це людина.
Не бійтесь заглядати у словник:
це пишний яр, а не сумне провалля;
збирайте, як розумний садівник,
достиглий овоч у Грінченка й Даля,
не майте гніву до моїх порад
і не лінуйтесь доглядати свій сад.*

Лексичною темою та практичним матеріалом до аналізу словосполучення будуть вправи з культури мовлення. Ми полотимемо мовні бур'яни, редагуватимемо, наголошуватимемо, перекладатимемо, добиратимемо більш влучне словосполучення, працюватимемо із словниками, виконуючи поради М. Т. Рильського.

Ви, майбутні вчителі, маєте прийти до учнів, завтрашніх громадян української держави, з міцними знаннями, володіючи правильним, культурним мовленням. Кожен із вас має пам'ятати: культура мовлення – найперша ознака загальної культури людини, тому треба дотримуватися вимог культури мовлення та культури спілкування.

Під час виконання завдань ми будуватимемо схему аналізу словосполучень і згадаємо основні ознаки культури мовлення, працюватимемо над її підвищенням та удосконаленням.

□ Робота над темою.

• Система науково обґрунтованих вправ.

Завдання 1.

Робота над текстом. Визначте, які із підкреслених сполучень слів є словосполученнями, а які – ні. Запам'ятайте особливості вживання слів «дякуючи» і «завдяки».

В усному мовленні та в написаних текстах не завжди розрізняють слова «дякуючи» і «завдяки». Багато хто каже та пише: дякуючи підтримці, дякуючи допомозі тощо. А потрібно використовувати прийменник «завдяки»: завдяки підтримці (допомозі). Слово «дякуючи», тобто висловлюючи подяку, є не прийменником, а дієприслівником і доречне в такому контексті: «Після вистави

співачка кілька разів виходила з-за лаштунків, усміхаючись і дякуючи слухачам за увагу й тепло».

Доповнення викладача.

Словосполученнями є: в усному мовленні – в мовленні (якому?) усному; дякуючи (кому?) слухачам; виходила (звідки?) з-за лаштунків (зверніть увагу на правоположний складного прийменника з-за).

Багато хто каже – предикативний центр речення (І. П. Ющук, мовознавець, автор вашого підручника з української мови, такі сполучення слів називає предикативними словосполученнями).

Завдяки підтримці – не словосполучення, а поєднання службового слова з іменником (пам'ятаємо, що прийменники, частки в поєднанні з повнозначними словами не утворюють словосполучень).

Увагу й тепло – за поясненням мовознавців І. П. Ющука та О. Д. Пономарева – сурядне словосполучення, зв'язок-координація.

– Які ще сполучення слів не є словосполученнями?

Доповнення викладача до відповіді на запитання (за потреби).

• Аналітичні форми майбутнього часу

Я буду вивчати українську мову.

• Аналітичні форми вищого ступеня порівняння.

Сашко відповів найбільш вдало.

Висновок викладача. Отже, аналіз словосполучень починаємо з виділення з тексту, визначення головного та залежного слова, ставлячи запитання від головного до залежного.

(На інтерактивній дошці з'являється план аналізу словосполучення).

♦ Виділити з речення словосполучення.

♦ Визначити головне та залежне слово.

С л о в о в и к л а д а ч а. Питання удосконалення культури мовлення не може залишити байдужим жодного фахівця. Ось чому ми звертаємось до цієї теми, адже вона дуже актуальна і сьогодні. Правильність наголошування – одна з ознак культури мовлення. При встановленні акцентуаційних норм українська мова має більше труднощів, ніж у формуванні лексики. Пояснюється це впливом сусідніх мов, особливо російської, та перенесенням діалектичних наголосів у літературну мову. Тому наступне наше завдання пов'язане з правильним наголошуванням слів.

Завдання 2.

(Робота виконується на дошці).

Поставте наголос у підкреслених словах, визначте тип словосполучення за морфологічним вираженням головного слова.

Беремо участь, випадок зі мною, виразне читання, ідемо до школи, котрий учень, легкий портфель, середина кімнати, твердий характер, завжди вчасно, читати вірші.

Доповнення викладача до виконання завдання. Дотримання орфоепічних норм – одна з ознак культури мовлення; отже, дотримуймося у мовленні правильності і чистоти.

Викладач будує схему ознак культури мовлення на інтерактивній дошці:

❖ Правильність.

❖ Чистота.

– Пригадайте, які типи словосполучень за морфологічним вираженням головного слова розрізняють у сучасному мовознавстві. Проілюструйте прикладами.

(На інтерактивній дошці з'являється наступна частина плану аналізу словосполучення).

♦ Визначити тип словосполучення за морфологічним вираженням головного слова.

С л о в о в и к л а д а ч а. Типовими помилками у мовленні є неправильне вживання прийменникових конструкцій, що спотворює точність мовлення, яка є важливою ознакою культури мовлення.

Викладач продовжує будувати далі схему ознак культури мовлення:

❖ Точність.

Завдання 3.

Перекладіть словосполучення українською мовою, запам'ятайте правильне вживання прийменникових конструкцій.

Дібрані мовні одиниці траплятимуться у вашому професійному мовленні, вживайте їх правильно.

По просьбе учителя – на прохання вчителя.

По приказу директора – за наказом директора.

Выполнить на протяжении урока – виконати протягом уроку.

Читает на украинском языке – читати українською мовою.

Принять к сведению – взяти до відома.

Учитель по профессии – вчитель за фахом.

Мне это не по силам – мені це не під силу.

По моим сведениям – за моїми відомостями.

По понедельникам – щопонеділка.

– Назвіть типи словосполучень за кількісним принципом (будовою), поясніть відмінність між простим та складним словосполученням.

Доповнення викладача до відповіді на запитання.

Просте словосполучення охоплює два повнозначних слова: *духовні витоки, унікати фальші*. Та до простих словосполучень належать і такі, що складаються із трьох і навіть чотирьох слів, у яких є аналітичні форми вищого чи найвищого ступенів порівняння прикметників або аналітичні форми присудків, виражені дієсловами *бути, стати, хотіти*, що відповідають однослівним: *більш авторитетний учений – авторитетніший, буде співати – співатиме*.

Як прості О. Д. Пономарів та інші мовознавці розглядають і словосполучення, в яких залежний компонент є синтаксично нечленоване словосполучення: *прочитати «Слово о полку Ігоревім»*.

Складні словосполучення мають три та більше повнозначних слова. Вони утворюються шляхом поширення простого словосполучення залежними від нього словами. Наприклад: *скарги на недоліки – багато скарг на недоліки – дуже багато скарг на недоліки*.

С л о в о в и к л а д а ч а. Неправильні висловлювання, які ми часто чуємо, на кшталт: *читати на українській мові, виконати на протязі уроку*, трапляються

внаслідок калькування з російської мови, – таким чином порушується точність та доречність мовлення.

Завдання 4.

– Яким конструкціям ви віддаєте перевагу? Відповідь обґрунтуйте.

(Завдання висвітлюється на інтерактивній дошці та виконується усно).

Завдання найбільшої ваги – першочергове завдання;

немає потреби – відпала необхідність;

крайні міри – надзвичайні заходи;

вмішатися в розмову – втрутитися в розмову;

загалом – в цілому;

бути терпеливим – набратися терпіння;

у всіх випадках – завжди;

не має відношення до цього – не стосується цього;

як находиш потрібним – як собі знаєш;

якомога швидше – якнайшвидше.

• Кожен урок мови повинен містити інтегровані завдання з різних розділів.

Поясніть орфограми в підкреслених словах.

(Завдання – подовження в іменниках с.р. між двома голосними; якнайшвидше – складна форма найвищого ступеня порівняння).

– Яка частина мови слово «собі»? (Частка).

С л о в о в и к л а д а ч а. Отже, однією з ознак культури мовлення є доречність мовлення.

(Викладач поповнює схему ознак культури мовлення).

❖ Доречність.

Цицерон писав: «Ми часто говоримо, що одне доречне, а друге – недоречне – висловлюємося так про будь-які слова та вчинки, і щоразу буває видно, наскільки важливі ці поняття. «Доречно» означає відповідність та узгодженість із обставинами та особами. Це стосується і вчинків, і слів».

Доречність – ознака мовлення, яка впорядковує його точність, логічність, чистоту, поребує такого добору мовних засобів, що відповідають умовам спілкування.

– Чи доречно використовувати в офіційно-діловому стилі емоційну, пестливу лексику?

– В якому стилі мовлення доречно використовувати прислів'я та приказки?

Використання прислів'їв у мовленні свідчить про багатство мовлення (викладач продовжує будувати схему ознак культури мовлення на дошці).

❖ Багатство.

– Які прислів'я, що стосуються теми «Культура мовлення» вам відомі?

Доповнення викладача до відповіді на запитання,

Отже, народ дає етичні поради, засуджує недоречність, схвалює силу і красу слова.

Завдання 5.

• Опора на відчуття мови та суб'єктивний досвід студентів.

– Чи доречно використані в поданих реченнях підкреслені слова, спробуйте відредагувати. Виправлені речення запишіть.

1. У вашому звіті зустрічаються великі недоліки.
2. «Не листайте сторінки книжки, послухайте мене», – каже вчителька.
3. Учень уперто працював, щоб учасно виконати завдання вчителя.
4. Подав заяву директору Миколі Петровичу Коваленко.
5. Мова йде про саме важне.
6. Хворобу легше попередити, ніж лічити.
7. Ти дав вірну відповідь.
8. Потрібно серйозніше відноситися до свого здоров'я.

Доповнення викладача до виконання завдання.

1. «Зустрічатися» може хтось із кимсь, а недоліки «трапляються».
2. Сторінки не «листають», а «гортають», «перегортають».
3. Прислівник «уперто» надає дієслову негативного відтінку, а дієслово «працювати» поребує прислівника з позитивним значенням, тут доречне слово «наполегливо»;
4. Чоловічі прізвища на -ко змінюються, тому правильно – «Коваленку».
5. «Мова йде» – мова не ходить, тому треба вживати «йдеться»; найвищий ступінь порівняння прислівників зі словом «саме» не утворюється, правильно – «найважливіше».
6. Хворобу не «попереджують», а їй «запобігають»; «не лічать», а «лікують».
7. «Вірним» потрібно бути у дружбі, коханні, а «відповідь» має бути «правильна».
8. «Серйозніше» ставитися.

Завдання 6.

Випишіть із відредагованих речень (завдання 5) по два словосполучення з такими граматичними значеннями:

- предмет і його ознака ;
- дія та об'єкт дії ;
- дія, ознака і місце дії.

Дайте назву таким словосполученням: означальні, обставинні, об'єктні. (Викладач доповнює схему аналізу словосполучень).

• **Тип словосполучення за семантичними відношеннями між головним та залежним словом.**

С л о в о в и к л а д а ч а. Висока культура мовлення неможлива без досконалого звукового його оформлення. Зі звуковою стороною мови пов'язані орфоепічні та фонетичні норми. Послухайте поради відомого вченого, автора орфоепічного словника, словника наголосів А. Погрібного і скажіть, про які явища, що сприяють культурі мовлення, йдеться (Вмикається запис).

Завдання 7 (на увагу).

Запишіть слова фонетичною транскрипцією, порівняйте вимову з написанням, уведіть до словосполучення, визначте тип підрядного зв'язку між словами утворених словосполучень.

- Книжці – [книз'ці].
 Легкий – [ле'хкій]
 Любов – [лубоў].
 Пісня – [п'існ'а].

Вчитися – [в'учітис':а].

Щасливий – [шчаслі́вий].

Не спиться – [не"спі́ц':а].

Мовлення – [моўлен':а].

– Віднайдіть у завданні 7 слова, в яких спостерігаються явища, проаналізовані

А. Погрібним.

С л о в о в и к л а д а ч а. Пам'ятайте, що у поширенні та опануванні орфоепічними нормами першорядна роль належить учителеві, який має наполегливо прищеплювати учням орфоепічні норми, розвиваючи цим їхню мовну культуру. Вправи такого типу (порівняйте написання з вимовою, запишіть як слово пишеться, дивлячись на фонетичний запис) дуже ефективні, сприяють запобіганню орфографічних помилок.

Завдяки фонетичним явищам українська мова евфонічна, милозвучна.

– Пригадайте, які типи підрядного зв'язку існують між словами у словосполученні.

Завдання 8.

Утворіть словосполучення зі словами із завдання 7 та визначте тип підрядного зв'язку між словами.

(Викладач доповнює план аналізу словосполучень).

- Тип підрядного зв'язку між компонентами словосполучення

С л о в о в и к л а д а ч а. Отже, згадаємо уривок із вірша М. Рильського, що прозвучав на початку заняття. Він може бути й епіграфом до нього.

*Не бійтесь заглядати у словник:
це тиший яр, а не сумне провалля;
збирайте, як розумний садівник,
достиглий овоч у Грінченка й Даля...*

□ **Перевірка домашнього завдання: робота зі словниками.**

- **Робота зі словником синонімів.**

Перевірити синонімічні ряди до слів *талант, оригінальний, схожий, старанний, популярний*.

Талант (видатні природні здібності): хист, обдаровання, обдарованість, дар (*уроч.*), талан (*розм.*), талановитість, кебета (*розм.*), іскра божа (*розм.*).

Схожий (має багато спільних рис з ким чи чим-небудь): подібний, достеменний (*розм.*), точнісінький (*розм.*), збіжний, вилитий, викопаний, співзвучний (*внутрішньо подібний*), аналогічний, однотипний (*про абстрактні поняття*).

Старанний (уважно виконує щось, чесно ставиться до своїх обов'язків): ретельний, сумлінний, дбайливий, запопадливий, пильний, акуратний, совісний, добросовісний, ревний, скрупульозний, педантичний (дотримується особливої точності, дуже чіткий).

У «Словарі української мови» Б. Д. Грінченка є слово «загарливий» (*діал.*) М. П. Старицький у своїх творах використовує слово «унадливий».

Популярний (здобув загальне визнання): визнаний, модний, поширений, широковідомий, неординарний, оригінальний (самобутній, своєрідний). Слово «неординарний» вживають тоді, коли якийсь факт виділяється з низки інших своєю незвичайністю. (Неординарна розмова, зустріч).

«Оригінальний» – той, який відзначається тим, що властиве тільки йому, є незрівнянним. *Оригінальне оформлення, оригінальна людина, самобутній талант, швидкохідний митець.*

• **Робота із словником паронімів.**

Декоративний – декораційний.

Декоративний – призначений для оздоблення (мальовничий, живописний): декоративна різьба, розпис, рослина, посуд, мистецтво.

Декораційний – стосується театральних декорацій, оформлення сцени: декораційна майстерня, цех, робота.

Тактовний – тактичний.

Тактовний – походить від латинського слова *tactus* (дотик, почуття). «Такт» – німецьке слово, означає ритм будь-якого руху.

Тактовна людина – та, яка має почуття міри, вміє дотримуватися правил пристойності, делікатна у поведінці.

Тактичний – слово стосується тактики (складова частина військового мистецтва): тактичний маневр, перевага.

В переносному значенні слово «тактика» – це засіб досягнення будь-якої мети, лінія поведінки. *Тактика передвиборної боротьби.*

С л о в о в и к л а д а ч а. Вміє, доречно використання у мовленні синонімів, паронімів увиразнюють його, роблять образним, багатим, що є дуже важливою ознакою мови. (Викладач додає до схеми ознак культури мовлення):

❖ Виразність.

❖ Образність.

Наша мова дуже багата на синоніми (демонструється словник синонімів), добираючи слова з синонімічного ряду, треба урахувати відтінок у значенні, стильову приналежність, емоційне забарвлення тощо.

Завдання 9.

Використовуючи виписані синоніми та пароніми, складіть речення, вводячи до них різні словосполучення за ступенем синтаксичної поєднуваності компонентів.

... *Які типи словосполучень виділяють за цією ознакою?*

(Викладач доповнює схему-опору аналізу словосполучень):

• **Типи словосполучень за ступенем синтаксичної поєднуваності компонентів.**

• **Лексичні словосполучення.**

(Талант І. Я. Франка формувався, визрівав у Західній Україні).

• **Фразеологічні словосполучення.**

(Хлопчик був схожий на батька, про них казали: «Як дві краплі води»).

• **Цілісні словосполучення.**

(Урок проведений на низькому методичному рівні, оскільки всі завдання були однотипними).

• **Синтаксично вільні.**

(Самобутній талант Т. Г. Шевченка не перестає дивувати весь світ.

Старанні, сумлінні студенти – завжди нагорода вчителю за його працю).

Висновок викладача. Визначення типів словосполучень за ступенем поєднання компонентів – останній пункт аналізу словосполучень.

(Студенти переписують схему аналізу словосполучень у зошити).

Завдання 10.

Застосування набутих знань. Робота з деформованим текстом.

Виберіть з тексту два словосполучення і проаналізуйте їх за схемою. З тексту ви дізнаєтесь про особливості вживання ще однієї пари синонімів: *бібліотека* та *книгозбірня*.

«Запозичене з грецької мови слово «бібліотека» – нейтральне, тобто вживане в усіх стилях сучасної української літературної мови: «У Сквирі в тихій книгозбірні живе мій друг, старий казкар вечірній» (М. Рильський); «Першу бібліотеку в Київській Русі створив князь Ярослав Мудрий 1037 року при Софійському соборі». Власне український відповідник «книгозбірня» має відтінок урочистості, тому його використовують здебільшого в поезії та публіцистиці».

О. Пономарів. «Культура слова»

– Чи логічно, послідовно викладена думка в тексті?

– Чи відповідає такий текст вимогам культури мовлення?

– Якої важливої ознаки культури мовлення тут не дотримано?

Викладач додає до схеми ознаки культури мовлення:

❖ Логічність і послідовність.

Сократ писав: «Все, про що маєш намір ти сказати, розглянь перше в умі своєму, бо у багатьох язик випереджає й саму думку».

• **Перевірка вміння аналізувати словосполучення за поданою схемою.**

□ **Домашнє завдання.**

Підготувати виступ «Як я працюватиму над підвищенням рівня своєї мовленнєвої культури». Проаналізувати два словосполучення за схемою.

Висновок викладача. Закінчу заняття словами відомого літературознавця, історика культури Дмитра Лихачова: «Учитися гарної, спокійної, інтелігентної мови треба довго й уважно – прислухаючись, запам'ятовуючи, помічаючи, читаючи й вивчаючи».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Антоненко–Давидович Б. Як ми говоримо. – К.: Українська книга, 1997. – 336 с.
2. Чак Є. Д. Чи правильно ми говоримо? – К., 1997. – 210 с.
3. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради: навч. посібник. – К., 1999. – 240 с.